

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛЕТ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ УМЕТНОСТИ
БЕОГРАД
НАРОДНИ МУЗЕЈ КРУШЕВАЦ

О КНЕЗУ ЛАЗАРУ

НАУЧНИ СКУП У КРУШЕВЦУ
1971

БЕОГРАД 1975

НОВАЦ КНЕЗА ЛАЗАРА У ОДНОСУ НА НОВАЦ ДРУГИХ ОБЛАСНИХ ГОСПОДАРА

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

Студијски осврт на новац обласних господара, осталих феудалаца и градова, који су имали своје новчане емисије у време кнеза Лазара, представља наставак моје књиге *Новац кнеза Лазара* (Багдала, Крушевач, 1971). Зато се у њему тежиште не ставља на новчане емисије самог кнеза Лазара већ на упоређење његовог новца и његове новчане политике са новцем и новчаном политиком других великаша и на закључке који из тога произилазе.

Раздобље ковања новца кнеза Лазара обухвата време између Мариочке и Косовске битке (од 1371. до 1389).¹ Зато његове емисије треба упоређивати само са новцем феудалаца кованим у том периоду; стога смо били приморани да код сваког појединог феудалца утврђујемо које су његове емисије коване у то доба.

Ово је разграничење било релативно лако у односу на почетни период, пошто смрт цара Уроша (4. децембар 1371) непосредно следи саму Мариочку битку (26. септембар 1371), а уз то смо узели у обзир и време закопавања оставе из Стобија, последње нађене оставе са новцем кованим пре смрти цара Уроша и краља Вукашина.

У остави из Стобија налазимо, поред осталог, 41 примерак новца краља Вукашина и један примерак новца севаста Стевана, али зато у њој одсуствује новац краља Марка, краљице, Андреаша, Николе Алтомановића, Ђурђа I Балшића, Гропе и самог кнеза Лазара.

Прихваћајући ова три догађаја (Мариочку битку, односно смрт цара Уроша, односно оставу из Стобија) као доњу границу, ми смо елиминисали новац свих оних феудалаца који су ковали у време постојања царства:

1. *Бранка Младеновића* (чији је новац нађен у двама налазиштима а садржи само новац из периода царства);
2. *Краља Вукашина* (који је погинуо у Мариочкој битци);
3. *Царице Јелене* (пошто се на наличју тог новца, код две нађене врсте, појављује цар Урош или Вукашин²;

¹ Најстарија остава у којој је нађен новац кнеза Лазара је косовска остава (закопана 1372).

² С. Димитријевић, *Нове врсте српског средњовековног новца*, Старијар IX—X, 1958—1959, стр.

149—151, сл. 37—40; исти, *Нова серија нових врста...*, Старијар XV—XVI, 1964—1965, стр. 125—127, сл. 25—26.

4. Спорног *Ивана* (Угљеше Мрњачевића?) чије су две врсте нађене у налазу новца из времена малолетства Уроша, сина цара Стефана Душана (његов краљевски и почетак царског периода) а трећа има словне ознаке R—V, карактеристичне за ковање у том периоду — вероватно скраћеница Rex Vrosius.³ Уз то је и Јован Угљеша погинуо у Маричкој битци;

5. *Десетица Јована Оливера* чије две новчане врсте имају на наличју цара као сизерена — [Прва цара Стефана Душана, а друга цара Уроша]. Уз то се један од њих (врста са царем Стефаном) појављује у остави из Стобија.

Мада трећа, најбројнија новчана врста има на наличју Исуса који седи, те би могла бити кована и после смрти цара Уроша, ми смо је исто тако ставили у време царства, пошто се сви расположиви подаци о деспоту Оливеру односе на период пре 1371. године, а ова се новчана врста такође појављује у остави из Стобија.

Четврту новооткривену новчану врсту, на којој се можда појављује Драгаш Дејановић као сизерен, исто тако нисмо узели у обзир: а) због малобројности ове врсте у односу на укупан број нађених примерака новца деспота Оливера, б) због извесне несигурности наших претпоставки, које углавном полазе од једног загонетног и проблематичног натписа.⁴

6. *Севастија Стевана*, пошто је један примерак његовог новца нађен у остави из Стобија.⁵

7. Ту смо укључили и новчане врсте са вишередним хоризонталним натписом, који садржи звање краља или не и његово име, прихвативши претпоставку Б. Сарије да је то новац кован непосредно после Маричке битке, за време интеррегнума, када се није знало да ли је краљ Вукашин заробљен или је погинуо.⁶

Питање утврђивања горње временске границе код новчаних емисија феудалаца који су ковали свој новац у време кнеза Лазара било је знатно теже: неки од њих су преживели Косовску битку и могли су да кују свој новац и после 1389. године.

Ове тешкоће, као и потреба да се тачно утврди ко је све ковао новац у време кнеза Лазара, нагонили су нас да подробно испитамо сваки појединачни случај и дамо образложение зашто смо новац појединог феудалаца или града, или неке њихове врсте обухватили овом паралелом.

Сукобљавајући се са таквим тешкоћама, утврдили смо листу феудалаца који су ковали у време кнеза Лазара, покушавајући да образложимо укључење сваког од њих у ову листу, дајући при том и извесне допунске податке од интереса за ову паралелу.

Један од основних критерија за укључивање новчаних врста у ову паралелу, била је њихово присуство у оставама у којима се јавља новац кнеза Лазара и његових савременика, закључно са двема оставама у којима се, поред новца кнеза Лазара, јављају и прве емисије кнеза Стефана Лазаревића.

³ С. Димитријевић, *Новац кнеза Лазара*, Крушевач, 1971, стр. 39—40, 42 и 44.

⁴ С. Димитријевић, *Нова серија нових врста српског средњовековног новца*, Старинар XXII, 1972, нова врста 6.

⁵ С. Димитријевић, *Нова серија...* III, Старинар XVIII, 1967, стр. 125—128, сл. 21—26.

⁶ Б. Сарић, *Кичевска османова*, Старинар III серија III, 1925, стр. 75; С. Димитријевић, *Нова серија...* III, Старинар XVIII, 1967, стр. 124—125, сл. 17—20.

У ту сврху испитали смо саставе седам остава:

- 1) косовске осіпаве која је најстарија (закопана 1372);
- 2) кичевске осіпаве (закопана око 1373. године);
- 3) осіпаве из Чуке (из трећег периода Лазаревих ковања, закопана најраније око 1380);
- 4) софијске осіпаве, која је хронолошки следи;
- 5) осіпаве из Приштине, која је нешто млађа;
- 6) осіпаве из Малог Боњинца, која већ садржи прве три новчане врсте кнеза Стефана Лазаревића, али се ипак може узети као остава новца кованог у време кнеза Лазара;
- 7). друге Јришићинске осіпаве, која је садржавала новац кнеза Лазара (1 врста, 1 примерак), Вука Бранковића (3 врсте, 5 примерака); Гргура Влковића (једина врста, 8 примерака); и кнеза Стефана Лазаревића (2 врсте, 10 примерака).⁷

Поред тога, користили смо се и свим другим расположивим историјским подацима, који могу да допринесу утврђивању времена живота или ковања новца једног феудалца.

Овом списку феудалаца додали смо и две скупине градског сребрног новца, који је у то време кован на територији данашње Србије, без ознаке феудалца. У питању је новац Призрена и Скопља, градова који су били на територији Вука Бранковића.

При томе, треба нагласити да смо и сребрне новце коване на територији Балшића, са именом феудалца или владара и ознаком заштитника града (у питању су две сребрне динарске врсте града Скадра), у овом случају уврстили међу новце са именом феудалца, онако исто као што смо то учинили са емисијама Новог Брда под кнезом Лазаром. (Остале, бакарне новчане врсте приморских градова, са или без ознаке феудалца, овом приликом нисмо узели у обзир). Тако смо добили список 22 владара, феудалца и града које треба размотрити.

СПИСАК ВЛАДАРА, ФЕУДАЛАЦА И ГРАДОВА КОЈИ СУ КОВАЛИ СВОЈ СРЕБРНИ НОВАЦ У ВРЕМЕ ПОСТОЈАЊА НОВЧАНИХ ЕМИСИЈА КНЕЗА ЛАЗАРА И ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ЊИХОВОГ УКЉУЧЕЊА У ОВАЈ СПИСАК

- 1) *Кнез Лазар*. Најзначајнији међу феудалцима који су држали територије средњовековне српске државе у периоду њеног распада. Његова област је била — по својој величини, привредном и стратегијском положају — најзначајнија. Уз то, он је био најактивнији у окупљању разбијених обlastи, те је обновио ту државу, постао предводник свих њених слободних територија и владар и оснивач нове владаљачке династије. Његове новчане емисије су најразноврсније и најбројније у том периоду. Зато смо га узели као централно лице за сва упоређења.
- 2) *Жујан Никола Алтомановић* (сл. 7—9; сл. 7—8 — примерци из збирке С. Димитријевића; сл. 9 — примерак из Народног музеја у Београду).

Доста бројни примерци (18) најбројније новчане врсте Николе Алтомановића, нађени у косовској остави (закопаној 1372. године), као и њихово одсуство у остави из Стобија,

⁷ Извори за ове оставе наведени су у књизи:
С. Димитријевић, *Новац кнеза Лазара*, Крушевач, 1971, напомене 7, 8, 10 и 4.

У ту сврху испитали смо саставе седам остава:

- 1) косовске осіпаве која је најстарија (закопана 1372);
- 2) кичевске осіпаве (закопана око 1373. године);
- 3) осіпаве из Чуке (из трећег периода Лазаревих ковања, закопана најраније око 1380);
- 4) софијске осіпаве, која је хронолошки следи;
- 5) осіпаве из Приштине, која је нешто млађа;
- 6) осіпаве из Малог Боњинца, која већ садржи прве три новчане врсте кнеза Стефана Лазаревића, али се ипак може узети као остава новца кованог у време кнеза Лазара;
- 7). друге Јришићинске осіпаве, која је садржавала новац кнеза Лазара (1 врста, 1 примерак), Вука Бранковића (3 врсте, 5 примерака); Гргура Влковића (једина врста, 8 примерака); и кнеза Стефана Лазаревића (2 врсте, 10 примерака).⁷

Поред тога, користили смо се и свим другим расположивим историјским подацима, који могу да допринесу утврђивању времена живота или ковања новца једног феудалца.

Овом списку феудалаца додали смо и две скупине градског сребрног новца, који је у то време кован на територији данашње Србије, без ознаке феудалца. У питању је новац Призрена и Скопља, градова који су били на територији Вука Бранковића.

При томе, треба нагласити да смо и сребрне новце коване на територији Балишића, са именом феудалца или владара и ознаком заштитника града (у питању су две сребрне динарске врсте града Скадра), у овом случају уврстили међу новце са именом феудалца, онако исто као што смо то учинили са емисијама Новог Брда под кнезом Лазаром. (Остале, бакарне новчане врсте приморских градова, са или без ознаке феудалца, овом приликом нисмо узели у обзор). Тако смо добили списак 22 владара, феудалца и града које треба размотрити.

СПИСАК ВЛАДАРА, ФЕУДАЛАЦА И ГРАДОВА КОЈИ СУ КОВАЛИ СВОЈ СРЕБРНИ НОВАЦ У ВРЕМЕ ПОСТОЈАЊА НОВЧАНИХ ЕМИСИЈА КНЕЗА ЛАЗАРА И ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ЊИХОВОГ УКЉУЧЕЊА У ОВАЈ СПИСАК

- 1) *Кнез Лазар*. Најзначајнији међу феудалцима који су држали територије средњовековне српске државе у периоду њеног распада. Његова област је била — по својој величини, привредном и стратегијском положају — најзначајнија. Уз то, он је био најактивнији у окупљању разбијених обlastи, те је обновио ту државу, постао предводник свих њених слободних територија и владар и оснивач нове владаљачке династије. Његове новчане емисије су најразноврсније и најбројније у том периоду. Зато смо га узели као централно лице за сва упоређења.
- 2) *Жујан Никола Алтомановић* (сл. 7—9; сл. 7—8 — примерци из збирке С. Димитријевића; сл. 9 — примерак из Народног музеја у Београду).

Доста бројни примерци (18) најбројније новчане врсте Николе Алтомановића, нађени у косовској остави (закопаној 1372. године), као и њихово одсуство у остави из Стобија,

⁷ Извори за ове оставе наведени су у књизи:
С. Димитријевић, *Новац кнеза Лазара, Крушевач*,
1971, напомене 7, 8, 10 и 4.

показују да је овај великаш ковао своју најбројнију новчану емисију (сл. 7) у време кад је држао Рудник (1372—1374), где је била ковница, непосредно пре његовог пораза, када му је област била одузета и подељена.⁸ У тој ковници је вероватно израђена и његова оригинална врста (са натписом *Supan nicola* — сл. 9). Ретка новчана врста са Исусом испред супеданеума на наличју (од које је нађен само један примерак — сл. 8) кована је пре заузећа Рудника од стране Николе Алтомановића, вероватно почетком 1372. и то у Охриду.⁹

3) *Вук Бранковић* (сл. 21—23; сл. 21—22 — примерци из збирке С. Димитријевића; сл. 23 — примерак из Ермитажа у Лењинграду).

Пошто је Вук Бранковић могао да кује свој новац од 1378, кад је заузео Призрен, а умро је 6. октобра 1397,¹⁰ поставља се питање, које његове новчане емисије припадају времену пре Косовске битке. У пет остава у којима се појављује новац кнеза Лазара и Вука Бранковића (из Чуке, приштинска, софијска, из Боњинца и друга приштинска), од 20 постојећих новчаних врста Вука Бранковића појављују се њих 16. Укупан познати број примерака ових 16 нађених врста достиже 644 (без врста Јаков-Вук, а са врстом Вук-Лазар).

У поменутим оставама нису нађене само 4 ретке врсте (са укупно 8 примерака).

Пошто су то заиста ретке врсте, од којих смо у току систематских прегледа збирки нашли само 4, 3, 1 и 0 примерака, не треба искључити ни могућност да су и ове врсте коване у Лазарево доба, али до сада нису биле нађене у оставама.

На сваки начин, пошто ове четири новчане врсте нису нађене ни у каснијим оставама из времена кнеза и деспота Стефана Лазаревића, долазимо до закључка, да се ове ретке врсте слободно могу за сада занемарити и на тој смо основи констатовали: *да је Вук Бранковић јракићно ковао новац само до Косовске битке* (од 1378. до 1389), мада ју је надживео преко осам година.

У време када је Вук Бранковић ковао свој новац, признавао је свога таста, кнеза Лазара, за свог сизерена. То се види, како из једне од његових најстаријих новчаних врста, на чијој се једној страни појављује вишередни натпис са именом и звањем кнеза Лазара, а на другој шлем са именом Вука покрај њега, тако исто и из повеље Вука Бранковића, издате 20. јануара 1387. године у Приштини, у којој он помиње и потврђује писанија цара Стефана и „господина ми кнеза“.¹¹

⁸ О томе како је Никола Алтомановић био поражен, како је био ослепљен и како је завршио свој живот: К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба*, 320, нап. 44.

⁹ Види наша разматрања о овој ковници испред напомене 47.

¹⁰ М. Динић, *Обласиј Бранковића*, стр. 17—18.

¹¹ Ј. Стојановић, *Старе српске повеље и исисма I*, Београд—Сремски Карловци 1929, стр. 137; С. Новаковић, *Законски споменици српских земаља*, стр. 203—205.

Чињеница, на коју стално указује К. Јиречек, да

крупни великаши Вук Бранковић и Константин Дејановић нису могли да имају неко звање пошто више није било цара, пошто није било неког који је могао да им да то звање (К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба I*, 316 нап. 18 и 422; II 24 и 339) не треба да нас заведе. Ђурђе I Балшић и Ђурђе II Стракимировић нису имали никаква висока звања, називали су се исто тако као и Вук само „господин“ (*dominus*), али су ипак били осамостаљени великаши—самодрžци (види: запис цитиран у напомени 15 и повељи Ђурђа II Стракимировића из 1386 — наведен испред напомене 19).

Одсуство инвокације Христа у вишередном натпису на новцима Вука Бранковића до некле потврђује његов вазални однос. Овакву инвокацију сусрећемо на новцу свих осамостаљених великаша, који су ковали непосредно после 1371. године, укључујући и Ђурђа I Балшића, који није имао никакво друго звање и појављивао се на новцу као господин. Код Вука сусрећемо само име, са или без уводне речи „Благовећни“, коју налазимо само код чланова владарске породице и лица која су имала свог сизерена (краљица, Андреаш, и на смањеним динарима Вукашина и Марка и краља без имена, што можда нема исто значење).

4) *Ђурађ I Балшић* (сл. 17—18; сл. 17 — примерак из збирке Љ. Ковачевића; сл. 18 — примерак из збирке Љ. Недељковића).

Две врсте динара овог феудалца (две код Јубића објављене врсте — са шлемом на којем је вучја глава окренута десно — сл. 18 — и врста са шлемом и вучјом главом окренутом лево) појавиле су се у косовској остави (закопаној 1372) и у кичевској остави (закопаној око 1373). Тиме је не само доказано да је то новац Ђурђа I Балшића, господара Зете и Приморја, а не неког познијег Ђурђа,¹² већ је то омогућило и појаву претпоставке да су све његове новчане врсте, пошто имају ћириличке натписе, коване у призренској ковници, која је припадала Ђурђу I Балшићу, од 1372, од заузета Призрена после смрти краља Вукашина,¹³ па све до његове смрти, 13. јануара 1378. године.¹⁴

Ђурађ I Балшић је био један од двојице најмоћнијих феудалаца у делу средњовековне српске државе, који у то доба није потпао под врховну турску власт. Године 1375, „по заповести кнеза Лазара и Ђурђа који су тада начелствовали“, састао се државни сабор који је изабрао новог патријарха Јефрема¹⁵.

Када се, 1377. године, босански бан Твртко Котроманић крунисао за краља Срба, Босне и Приморја, Ђурађ I Балшић је одбио да га призна за свог сизерена, тј. одбио је да призна врховну власт Твртка.

Пошто је Ђурађ I Балшић умро јануара 1378 за време кнеза Лазара, јасно је да све његове емисије сребрног новца долазе у обзир за ово упоређење.

Напомињемо да овом приликом нисмо узели у обзир две врсте бакарних фолара који се могу везати за Ђурђа I Балшића (фолар Бара са великим словом G — и натписом eorgius на једној страни, и великим словом A — и натписом ntivar, на другој страни; и фолар Скадра са великим словом G, на једној страни, и штитом—амблемом овог града на другој страни).

5) *Балиша II Балшић* (сл. 19 — примерак из збирке Љ. Недељковића). Овај је феудалац био на власти од смрти Ђурђа I Балшића, 13. јануара 1378, па до своје погибије, 18. септембра 1385. Сва његова ковања (за сада једна једина врста скадарског динара)¹⁶ улазе у оквир Лазаревог периода.

¹² Закључак: Б. Сарија, *Кичевска османова*, стр. 76—77.

¹³ Дубровачки трговци у Призрену поклонили су Ђурђу I Балшићу четири оклопа „quando Jura cepit castrum dicti loci“: 10 септ. 1372: Див. Раг. (К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба I*, 254, нап. 102; упореди: стр. 318).

¹⁴ Љ. Стојановић, *Стара српска збирка и најави* I, Београд 1902, стр. 1378, бр. 150; IV, стр. 16;

бр. 6072; VI, стр. 92, бр. 10019; К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба I*, 318, напомена 35.

¹⁵ Види напомену 55 и текст испред ње. У извору цитираном у претходној напомени стоји да је Ђурђе Балшић у време своје смрти био „самодржавни господин“.

¹⁶ С. Димитријевић, *Нове врсте средњовековног новца*, Старијар IX—X, 1958—1959, стр. 162—3, слика 82—83.

6) Ђурђе II Стракимировић (сл. 20 — примерак из збирке В. Јовановића). Најтеже је питање новчаних емисија Ђурђа II Стракимировића, који је владао од 1385. до априла 1403.¹⁷ Пошто за сада не сагледавамо критерије за њихово временско разврставање, узели смо да су обе новчане врсте овог феудалца (са св. Стефаном Скадарским и св. Лауренцијусом) коване само од 1385—1389, што је очевидно нетачно, пошто Балша III кује новац са св. Лауренцијусом и после смрти Ђурђа II Стракимировића.

Да је новчана врста Ђурђа II са св. Стефаном скадарским највероватније кована до 1389. односно до 1392, потврђује чињеница да су Турци ухватили Ђурђа II у јесен 1392, у замену за његову слободу добили Скадар и држали га до 1395; да је ускоро затим, у априлу 1396, Ђурђе II препустио овај град Млечанима, који су га држали све до 1479.¹⁸ Можда се тек тада, после 1392, јавља новац са св. Лауренцијусом, новим заштитником Балшића.

На сваки начин треба подвући две чињенице: Ђурађ II Стракимировић се у својој повељи од 27. јануара 1386. писаној „под Скадром“, назива самодршћем — „**Бъ Христа Божиѧ Благовѣрни и самодржавни господинъ Георгъ ксон Зетекон и Поморскон земли**“;¹⁹ затим, после његове женидбе са ћерком кнеза Лазара (око 1386), највероватније после поменуте повеље, Лазар се помиње не само као господар Србијем, већ и као господар Поморја, што говори да је Ђурађ II Стракимировић признао кнеза Лазара за свог сизерена.²⁰

7) *Десиоӣ Јован Драгаш Дејановић* (сл. 15—16 — оба примерка из Народног музеја у Београду).

Прва појава новца овог великаша везана је за кичевску оставу (закопану око 1373), у којој су се појавиле обе његове досад познате врсте.

Чињеница да се оне не јављају у најмлађој остави из времена краља Вукашина, остави из Стобија, показује да су они кованы после Маришке битке, у исто време кад и новци краља Марка. Једна од њих кована је сигурно у Охриду (сл. 15), а вероватно и друга (сл. 16), пошто представљају пандане новчаним врстама краља Марка. Како се новац Драгаша не јавља ни у једној каснијој остави, можемо сматрати да су коване само првих

¹⁷ Да је Ђурђе II Стракимировић умро у априлу 1403, види: К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба I*, 340.

¹⁸ К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба I*, 330 — 333.

¹⁹ Ј. Стојановић, *Старе српске јовеље и љисма I*, Београд — Срп. Карловци, 1929, стр. 110—111; С. Новаковић, *Законски симболи српских држава*, стр. 198.

²⁰ Наведена повеља цркви св. Ваведенија у Ибру и наш коментар: С. Димитријевић, *Новчане емисије кнеза Лазара*, напомене 31 и 32 и текст испред њих — види нашу напомену 59. Нешто слично појављује се у повељи кнеза Лазара, издатој Дубровчанима 9. јануара 1387. у Крушевцу, у којој се помињу „**Трғове Поморскe, кои со власту гospодства my**“, а у чијој

инититулацији стоји: „**Постави мe господина земли српском и Поморију и странама под љава- скимъ, азъ въ Христа Божиѧ Благовѣрни и самодржавни по милости Божијији Стефанъ кнезъ Лазаръ**“ (Љ. Стојановић, *Старе српске јовеље и љисма I*, стр. 120—123 скраћенице разрешене у цитату; упореди С. Новаковић, *Законски симболи српских држава*, стр. 200—203). Одредба XVI ове повеље у којој налазимо први одломак није преузета из ранијих повеља цара Стефана (Душана) и цара Уроша, као што је то био нпр. случај са њеном одредбом XIV. Зато се она не може посматрати као просто преузимање формула претходних владара. То је нова формула. Нешто слично налазимо само у одредби VIII повеље Ђурђа I Балшића од 27. јануара 1386, али се ту не налази наведени део (С. Новаковић, *Законски симболи српских држава*, стр. 202, 201, 171, 181, 199).

година после Маричке битке. При томе, не треба заборавити да је Драгаш Дејановић признао врховну турску власт 1373.²¹ Од 1378.²² наступа његов брат господин Константин.

8) *Краљ Марко Вукашиновић* (сл. 10—11; сл. 10 — примерак из збирке С. Димитријевића; сл. 11 — примерак из збирке Љ. Ковачевића).

Све новчане емисије овог феудалца укључили смо у наш списак са претпоставком да су све оне коване после смрти краља Вукашина, у време кад је краљ Марко био стварни владар. (Тиме смо за сада елиминисали могућност да је Марко ковао новац и као млади краљ, што не искључујемо).

Мада је краљ Марко, који је био турски вазал, живео и после Косовске битке, до 1395,²³ сматрамо да је он ковао само у почетном периоду своје владавине и то у Охриду. Присуство обеју његових бројних врста (сл. 10 и 11) у кичевској остави, закопаној око 1373,²⁴ иду у прилог тој претпоставци. Две преостале новчане врсте, досад нађене у по једном примерку не дозвољавају да се време ковања краља Марка продужи после 1389. Обе ове врсте, по својој основној представи (вишередни хоризонтални натпис) и по својим другим особинама (тежина, представе Исуса који седи на наличју и сл.), припадају истом периоду ковања као и његове друге, бројне врсте. Постоји могућност да је краљ Марко ковао свој новац за време владе краља Вукашина или на самом почетку своје самосталне владавине. Ми смо се, полазећи од натписа на новцу, нарочито на основу чињенице да се новац краља Марка није појавио у остави из Стобија, за сада определили за ову другу претпоставку. Што се тиче горње границе ковања краља Марка, сматрамо да она никако не прелази време Косовске битке. Од читаве породице краља Марка само се један новац Андреаша јавља после кичевске оставе и то у остави из Чуке, заједно са новцима Вука Бранковића (од 1378. надаље) и новобрдским новцима кнеза Лазара (закопаним најраније око 1380). Све то показује да ковање новца краља Марка и чланова његове породице у каснијем периоду, после смрти кнеза Лазара, заиста не долази у обзир.

9) *Гргур Влковић, најстарији син Вука Бранковића* (сл. 29 — примерак из збирке С. Димитријевића). Гргур је живео до 1408,²⁵ али је имао само једну новчану врсту. Пошто је она нађена у другој приштинској остави, закопаној на почетку владе кнеза Стефана Лазаревића, укључили смо је у нашу паралелу.

10) *Влатко Хранотић*. Новац овог феудалца није нађен у оставама. Пошто је од свих претпоставки о Влатковој личности за сада најприхватљивија да је то Влатко Хранотић, који се помиње као властелин Вука Бранковића,²⁶ унели смо га у овај списак.

²¹ Упореди напомене 36—37.

К. Јиречек каже да је умро око 1378 (К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба I*, 315; II 346). Ђ. Сп. Радојчић тврди: деспот Јован Драгаш „око 1378 ... одлази у монахе и постаје најпре малосхимник Доротеј, а затим великосхимник Јован Калавит“ (Југословенска енциклопедија III, 67).

²² На више места К. Јиречек тачно наводи да се погибија краља Марка и Константина Дејановића десила 1394, односно 10. октобра 1394 (К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба I*, 311, 315, 316 и 331—2 — извори дати; II, 316, 319, 341, 346).

Ђ. Сп. Радојчић и М. Динић померају датирање битке на Ровинама и тврде да су они погинули 7. маја 1395 (Југословенска енциклопедија III, 68; М. Динић, *Обласиј Бранковића*, стр. 14; упо-

реди: F. Miklošić, *Monumenta Serbica*, стр. 227. — Vukii tipici chilandarensi; Исто то: Љ. Стојановић, *Записи и најави* III, стр. 70, бр. 5009 — Романов типик. М. Динић, *Хроника Сен-Дениског калуђера као извор за бојеве на Косову и Ровинама*, Прилози XVII, св. 1, 61—66).

²³ С. Димитријевић, *Проблеми српске средњовековне нумизматике II*, Историјски гласник бр. 3—4, стр. 126—127.

²⁴ Да је Гргур Влковић умро 13. марта 1408 види: К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба I*, 343. Изгледа да је повеља манастиру Светог Павла у Св. Гори коју доноси С. Новаковић (*Законски споменици српских држава*, стр. 529) погрешно датирана, тј. прочитана.

²⁵ Запис о Влатку Хранотићу, „Господину ми Влку од Влатка Хранотика“, где се говори о

11) Челник Смил (сл. 24 — примерак из збирке С. Димитријевића), помиње се у историјским изворима од 1387—1396.²⁷ Његов је новац нађен у остави из Малог Боњинца а има исто наличје као и једна бројна врста Вука Бранковића. На тим основама укључили смо га у списак.

12) Драгосав Прибиић (сл. 25 — примерак из збирке Ермитажа, Лењинград). Драгосав, чији је новац по неким својим нумизматичким одликама сличан новцу Вука Бранковића и његових градова Призрена и Скопља, помиње се у хроници Византинца Дуке као „сарпитео“, тј. војвода који је припадао Лазаревој војсци у бици на Косову пољу. Ми смо претпоставили да је у питању вазал Вука Бранковића.²⁸

13) Јаков (сл. 26 — примерак из збирке С. Димитријевића).

Овај, у нашој историји непознати феудалац,²⁹ вазал је Вука Бранковића, који је приказан на двема новчаним врстама на другој страни (види сл. 22). Досад је нађен само у оставама из периода које проучавамо (Чука, Софија, Боњинце). На основу свега овог видимо да је у питању новац једног вазала Вука Бранковића кован до Косовске битке.

14) Патријарх. Новац патријарха (обе врсте без рогатог шлема) нађен је у остави Мало Боњинце. Пошто је сама Патријаршија била код Пећи, вероватно је била на територији Вука Бранковића: Чак и у случају да је била ван те територије, да је имала своју сопствену територију, она се вероватно користила ковницом у Призрену. Чињеница да постоји новац патријарха, који на другој страни има рогати шлем Стефана Лазаревића, у извесној је противуречности са предњом тврђњом; ипак, може се објаснити стањем насталим после Косовске битке; претпостављамо да је ова новчана врста кована после смрти кнеза Лазара, „за време малолетства кнеза Стефана Лазаревића, када је он био под извесном заштитом цркве“, у време патријарха Данила III.³⁰

15) Град Призрен (сл. 27 — примерак из Археолошког музеја у Загребу).

Новац града Призрена нађен је у остави из Малог Боњинца. Пошто је овај град дошао у руке Вука Бранковића 1378, а новац је нађен у остави из Малог Боњинца могао је да

сакупљању Турака код реке Мораве, потиче из времена Косовске битке или после ње, када је области Вука Бранковића претила опасност од Турака (Б. Радојичић, *Влајко Храношић власићевин Вука Бранковића*, посебан отисак из Гласника Музеја Косова и Метохије I, Приштина 1956, стр. 229—231).

²⁷ К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба* I, 235 напомена 82; II, 359.

Челник Смил је био сведок на повељи Вука Бранковића, издатој Дубровчанима 20. јануара 1387. у Приштини, а појављује се и на трима дубровачким признаницама о примљеној остави Вука Бранковића. Из њих видимо да је челник Смил са својим писарем „логофетом Стефаном“ долазио у Дубровник и предао три дела ове оставе, 19. јануара 1395, 30. маја 1395. и 10. јануара 1396. Овај је, како Дубровчани пишу Вуку Бранковићу, „срдцем верни ви слуга“, стављао свој потпис и печат на спискове предатог блага (Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и*

тисма I, Београд — Срп. Карловци, 1929, стр. 136—139, 142—143, 143—144 и 145—146).

²⁸ С. Димитријевић, *Нова серија ... IV*, Старинар XIX, 1969, стр. 220—221.

²⁹ Није искључено да је у питању властелин по којем је Ђаковица добила своје име, пошто се она помиње код Евлије Челебије као „Јаковиче“ (Евлија Челебија, *Путопис II*, Сарајево 1957, 97; С. Димитријевић, *Нова серија ... II*, Старинар XVII, 1966, стр. 86).

³⁰ С. Димитријевић, *Нова серија ... III*, Старинар XVIII, 1967, стр. 134—135.

Напомињемо да повећани број примерака новца патријарха, које је Св. Душанић укључио у свој рад (Св. Душанић, *Средњовековна монета српског патријарха*, посебан отисак из књиге, Српска православна црква, стр. 129—136 и Табела), долази услед тога што су међу оригиналним примерцима приказана и два фалсификата — прва два паре на другој страни табеле (прва слика из последњег паре — примерак С. Димитријевића — је преврнута).

буде кован између 1378. и 1389. Како обе новчане врсте Призрена улазе у категорију малих новчаних врста, јер просечна тежина свих измерених примерака новца овог града износи 0,44 gr., а тако мали новци су се јавили тек у приштинској остави (види разматрања испред последње табеле у овом раду), јасно је да је он кован непосредно пре Косовске битке.

16) *Град Скoйљe* (сл. 28 — примерак Народног музеја у Београду).

Новац града Скопља нађен је у приштинској остави. Сви измерени примерци овог новца имају просечну тежину од 0,60 gr., приближно исту као полудинари кнеза Лазара. Узимамо ли у обзир да је Вук био господар Скопља 1377. године,³¹ да је новац ове величине кован тек за време четвртог, тј. последњег периода Лазаревог ковања а да су Турци посели Скопље 6. јануара 1392,³² видимо да су новци овог града кованы непосредно пред Косовску битку.

17) *Краљица*, жена, тј. удовица краља Вукашина (сл. 12 — примерак из збирке С. Димитријевића). Ако елиминишемо новац краљице Јелене са шлемом код којег се на другој страни појављује Вукашин на коњу, који највероватније припада времену до 1371. године, преостају две новчане врсте са вишередним хоризонталним натписом „Благовѣтина краљица“ (што представља варијанту тог натписа), које се могу разматрати као новчане врсте коване у време краља Марка. Само постојање две сличне врсте (са и без натписа око Исуса) код Марковог брата Андреаша, указује на могућност једновремених новчаних емисија њихове мајке. Уз то се обе новчане врсте краљице са вишередним натписом (са или без натписа око Исуса) налазе у кичевској остави (закопаној око 1373).

18) *Андреаи Вукашиновић* (сл. 13 — примерак из збирке Археолошког музеја у Софији), други син краља Вукашина и млађи брат краља Марка. Његова бројна врста (24 од укупно 26 примерака — сл. 13) је нађена у кичевској остави (закопаној око 1373), а у остави из Чуке (закопаној најраније око 1380), у којој се појављује новац Вука Бранковића и новац трећег периода ковања кнеза Лазара, нађена је његова друга, малобројна врста (позната у два примерка). Ова друга његова новчана врста има наличје (Исуса који стоји испред супеданеума са натписом око) које налазимо код Вукашина (краља без имена и краљице). За поменуте врсте Марка, краљице и Андреаша са вишередним натписом на лицу и Исусом испред супеданеума на наличју (са или без натписа око), као и за све новце са таквим наличјем утврдили смо да су кованы у Охриду.³³

19) *Андирија Гроћа* (сл. 14 — примерак из збирке С. Димитријевића) који се јавља на новцу са и без звања жупана, помиње се у историјским изворима 1377—8.³⁴

Две врсте новца жупана Гропе (гропа гњ; и гропа гњо или Охри — сл. 14) налазимо у кичевској остави (закопаној око 1373). Мада постоји вероватноћа да је Гропа ко-

³¹ У повељи Вука Бранковића Хиландару из 1377. он се помиње као господар Скопља (С. Новаковић, *Законски споменици српских држава, 451—452*). Овај је град раније припадао краљу Вукашину.

³² То се види из записа грешног Стефана монаха: Љ. Стојановић, *Записи и напомени I*, стр. 56, бр. 177; К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба II*, 329.

³³ Види наша разматрања о овој ковници, у тексту испред напомене 47.

³⁴ За грчки натпис у цркви св. Климента из 1377—1378: К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба I*, 248. нап. 69; II, 22, нап. 139. На надгробном споменику Остоје Рајаковића који је био „Гододник краља Марка, зетъ жупана Гропе“ стоји да је он умро 1379 (Љ. Стојановић, *Стари српски записи и напомени I*, Београд 1902, стр. 48, бр. 151 — Текст је исправљен по оригиналу из цркве св. Климента у Охриду где уместо Ропе стоји Гропе, пошто су слова дата у лигатури). Исто: Љ. Стојановић, *Стари српски записи и напомени IV*, стр. 16, бр. 6073.

вао свој новац и за живота краља Вукашина (према двема ретким новчаним врстама на којима Гропа нема звање жупана, укупно четири позната примерка), сматрамо да је највећи део његових емисија кован после Маричке битке. Зато смо све ове емисије укључили у нашу паралелу.

20) *Стефан Лазаревић без звања кнеза или деспота* (сл. 30 — примерак Народног музеја у Београду).

Новац на којем се појављује име Стефан, без кнежевског и деспотског звања, приписали смо Стефану Лазаревићу, најстаријем сину и наследнику кнеза Лазара, претпостављајући да је он кован за живота кнеза Лазара, у време док је његов син Стефан био нека врста престолонаследника (по формулама млади краљ).³⁵

Напомињемо да међу ове новце Стефана Лазаревића, без звања кнеза и деспота, нисмо убројали неколико новчаних врста из времена кнеза Стефана Лазаревића на којима се његово име не појављује; њих ћемо обрадити у оквиру новца овог владара.

21) *Костадин Дејановић*. Костадин Дејановић, син севастократора Дејана, млађи брат деспота Јована Драгаша, помиње се у изворима до 1378. заједно са њим,³⁶ а касније као господин Константин.³⁷

Једину новчану врсту овог феудалца — и то са звањем деспота — објавио је Ј. Шафарик. С. Љубић га је унео у свој Опис југославенских новаца, доносећи цртеж.³⁸ Пошто ову врсту нисмо нашли ни у једној збирци, а како се у књизи С. Љубића налазе и неке погрешно прочитане или погрешно описане врсте, нисмо сигурни у њено постојање.

Уколико она стварно постоји, вероватно је била кована до Косовске битке (у којој је Константин учествовао на турској страни као њихов вазал).³⁹ Живео је до 1395. кад је погинуо.⁴⁰

³⁵ С. Димитријевић, *Нова серија ... III*, Старинар XVIII, 1967, стр. 133—134, слике 43—44; *Нова серија ... IV*, Старинар XIX, 1969, стр. 221—222, сл. 47—48; Исти, *Нова серија ... VI*, Старинар XXI, 1970, стр. 76—78, слике 21—28.

³⁶ Повеље: од 1. јуна 1377. манастиру Хиландару; од 1377. манастиру св. Пантелејмону; од око 1378. манастиру св. Пантелејмону; и повеља из 1375—1376 — необјављена.

За прве три повеље види: С. Новаковић, *Законски споменици српских држава*, стр. 452, 510—511, 512—515. За последњу повељу види: Споменик XLIV (К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба II*, 285—286).

У вези са нестанком деспота Јована Драгаша види напомену 22.

³⁷ Од 1379. јављају се на повељама царица Евгенија и господин Костандин или само господин Костандин. На двема повељама постоји и додатак: „брат деспота Јоана“, тј. Јоана Драгаша (С. Новаковић, *Законски споменици српских држава*, 446—448, 453—454, 456—457, 457, 768—

—768; F. Miklošich, *Monumenta Serbica*, Viennae 1858, 190—193; Упореди К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба II*, 346 — о фалсификованим повељама Константина Дејановића).

Напомињемо да К. Јиречек греши када каже: „оба деспота, Драгаш и Константин, истичу у повељи Хиландару од 1377“ (Поменути извор, II, 339), пошто се Константин не помиње као деспот ни у једној повељи. Његов новац са звањем деспота нисмо нашли ни у једној збирци.

³⁸ S. Ljubić, *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb, 1875, стр. 188 врста I, Таб. XIV, 15.

³⁹ К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба I*, 325.

Познати бугарски нумизматичар Н. Мушков тврди да је нашао турски новац са именом Константина Дејановића, као вазала султана Мурата, кованог 1383. у Ђустендилу и даје његов цртеж (Н. Мушков, *Антични и монетни на Балканский полуостровъ и монеты на български царе*, София 1912, стр. 502—503, Таб. LXVII, сл. 16), што нисмо проверавали.

⁴⁰ За датум види напомену 23.

22) *Жујан Риг* (?) није познат у историји.

Једини примерак новца жупана Рига објавио је С. Љубић.⁴¹ Овај смо примерак нашли у Народном музеју у Београду. Његово је стање тако слабо да је и само читање натписа проблематично.

Ми га региструјемо услед његове велике сличности са новцима кованим непосредно после Маричке битке, али га не обрађујемо детаљније.⁴²

Анализа наведеног списка владара, феудалаца и градова који су ковали свој новац у време кнеза Лазара, као и преглед свих досад нађених новчаних врста, указују на присуство феудалаца два различита ранга.

Први су били господари великих области (Лазар, Марко, Балшићи, Никола Алтомановић, Драгаш Дејановић и Вук Бранковић).

Други су били њихови сродници и вазали (краљица, Андреаш, Гропа, Гргур Влковић, Влатко Хранотић, челник Смил, Драгосав, Јаков итд.) или градови са њихове територије (Скопље и Призрен).

У ову другу групу долази и патријарх, који је имао посебан статус.

На овом списку, видимо, одсуствује новац неких феудалаца, као нпр. новац челника Мусе, зета кнеза Лазара, који је држао Лаб, рударску област испод Копаоника и град Брвеник са жупом. Одсуство његових новчаних врста може се делимично објаснити непостојањем ковница на његовој територији, али је вероватније да кнез Лазар није дозвољавао ковање новца својим вазалима мањега ранга. Да је челник Муса био вазал кнеза Лазара видимо из Лазареве повеље којом он потврђује прилоге челника Мусе.⁴³

Појава новца неких Лазаревих вазала, нпр. његовог сина Стефана и Вука Бранковића, не негира овај однос кнеза Лазара према његовим вазалима. Његов син Стефан био је наследник престола и, по српској владарској традицији, вероватно млади владар (паралела са младим краљем).

Што се тиче другог Лазаревог зета, Вука Бранковића (а евентуално и Ђурђа II Страцимирског у периоду 1387—1389), то је био врло моћан феудалац, који је имао ковнице на својој сопственој територији, наступао једновремено као вазал и савезник, те је зато могао да кује свој новац независно од сагласности кнеза Лазара; Вук Бранковић је, чак, водио своју сопствену емисиону политику према својим вазалима. Зато се не треба чудити да је Вук Бранковић ковао и новчану врсту на којој је вазални однос према кнезу Лазару био изражен и друге новчане врсте на којима се он не помиње. Мада се тај однос не помиње ни код вазала Вука Бранковића (са изузетком две новчане врсте Јакова),

⁴¹ S. Ljubić, *Opis jugoslavenskih novaca*, стр. 190, таб. XIV, 24.

⁴² Загонетан новац благоверног Једра (S. Ljubić, *Opis jugoslavenskih novaca*, стр. 190, под Дмитар, Таб. XV, 17) чији смо оригинал нашли у Народном музеју у Београду, не обрађујемо посебно, мада постоји вероватноћа да је у питању динар Драгаша Дејановића, са нешто скраћеним именом.

⁴³ То је повеља издата манастиру св. Пантелејмону у Светој Гори из 1381. — С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, 516—517.

Докле је Муса живео нисмо успели да утврдимо; вероватно до 1387. У јануару 1388. Дубровчани примају посланика његовог сина Стефана Мусића (К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба II*, 382, напомена 8).

они су очевидно добили његову сагласност, јер су то били највећим делом (сем патријарха) ситни феудалци.

БРОЈНОСТ НАЂЕНОГ НОВЦА

Осврнимо се на питање бројности врста и примерака појединих феудалаца.

Ради лакшег сагледавања појединих проблема и значаја великашких територија за та-дашње новчане емисије, ми смо поделили све феудалце који су ковали свој новац у неколико скупина: А — господара крупних области; В — чланова породице, вазала и грађева Вука Бранковића; С — чланова породице и вазала краља Марка. Остале (појединачне и изузетне) случајеве сврстали смо у нову, посебну скупину Д. Сва даља разматрања вршићемо у оквиру оваквих великих скупина, тј. области великаша.

I ТАБЕЛА — БРОЈ ВРСТА И ПРИМЕРАКА НОВЦА ПОЈЕДИНИХ ВЛАДАРА, ФЕУДАЛАЦА И ГРАДОВА И БРОЈ ЗБИРКИ У КОЈИМА СЕ ОНИ ПОЈАВЉУЈУ

A) Круйни феудални господари који су држали велике области

Ред. бр.	Владар или феудалац	Број врста	Укупан број комада	Број збирки у којима се појављује	Примедбе
1	Кнез Лазар	21	829	54	укупучени новци Новог Брда са именом кнеза Лазара — а без врсте Лазар-Вук
2	Жупан Никола Алтомановић (до 1374)	3	33	16	
3	Вук Бранковић	15	642	46	Без врста Вук-Јаков и Лазар-Вук и врста којих нема у оставама
За	Вук Бранковић са кнезом Лазарем на другој страни	1	2	1	
4	Ђурађ I Балшић (1371 до 1378)	5	22	11	
5	Балша II Балшић (1378—1385)	1	2	2	новац Скадра са именом феудалаца
6	Ђурађ II Стракимировић (1385—1403)	2	42	10	укупучен и новац Скадра са именом феудалаца
7	деспот Драгаш Дејановић (турски вазал)	2	10	4	
8	краљ Марко (турски вазал)	4	30	13	

В) Чланови породице и вазали Вука Бранковића, као и градови и цркве са његове територије

Ред. бр.	Феудалац	Број врста	Укупан број комада	Број збирки у којима се појављује	Примедбе
9	Гргур Влковић, најстарији син Вука Бранковића	1	12	5	
10	Влатко Хранотић	3	7	5	
11	Челник Смил	1	7	5	
12	Војвода Драгосав Прибишић	1	1	1	
13	Јаков	2	9	3	
13а	Јаков са Вуком Бранковићем на другој страни	2	70	14	
14	патријарх	2	7	5	без врсте са рогатим шлемом која је кована за време кнеза Стефана Лазаревића
15	град Призрен	3	22	8	
16	град Скопље	2	4	3	

С) Чланодици и вазали краља Марка

Ред. бр.	Феудалац	Број врста	Укупан број комада	Број збирки у којима се појављује	Примедбе
17	краљица	2	70	15	Без врсте са шлемом и натписом краљица ЕЛЕНА
18	Андрејан	2	26	8	
19	Гропа	5	23	11	

D) Остали феудалци везани за кнеза Лазара, Драгаша Дејановића или феудалци без довољно специфичних података

Ред. бр.	Феудалац	Број врста	Укупан број комада	Број збирки у којима се појављује	Примедбе
20	Стефан Лазаревић, син кнеза Лазара (пре но што је постао кнез — за живота свог оца кнеза Лазара)	5	12	6	Спомен укључен у Стеван
21	Костадин Дејановић	1	0	0	Објављен код Љубића — нисмо нашли у збиркама
22	Жупан Риг (?)	1	1	1	сумњиво постојање

Погледамо ли прву групу која обухвата 8 великаша и узмемо ли у обзир да су се три Балшића временски смењивала, видимо да су ови крупни великаши држали на почетку проучаваног периода, од 1371—1374, шест различитих области. После 1374. године њихов је број сведен на 5, пошто је територија Николе Алтомановића била подељена после његовог пораза и смењивања.

На овим крупним великашким територијама јавља се и новац чланова владајуће породице, мањих феудалаца и градова, али врло неравномерно. Код Вука Бранковића 8, код Марка 3, код Лазара и Драгаша по један. Зато смо и издвојили феудалце са територије Вука Бранковића (скупина В) и краља Марка (скупина С), а све остале сврстали у посебну скупину (скупину D).

Упоређујући ове основне територије, не треба испустити из вида ни то да су земље деспота Драгаша Дејановића и краља Марка после Марићке битке потпали под врховну турску власт, да је зато на њима испољавање владарских права било јако ограничено, а током времена све више сужавано. (Онако исто као што је то био случај са Вуком Бранковићем после Косовске битке)⁴⁴.

Разврстамо ли све побројане феудалце по броју сачуваних примерака њиховог новца (додељујући новац са именом сизерена и вазала самом сизерену) видимо да су највише новца ковали:

II ТАБЕЛА — БРОЈНОСТ НОВЦА КОД ФЕУДАЛАЦА ЧИЈИ ЈЕ НОВАЦ НАЂЕН У НАЈМАЊЕ 10 ПРИМЕРАКА

Ред. бр.	Феудалац	Примедба	укупан број примерака	број врста
1	кнез Лазар	заједно са врстом Лазар-Вук	831	22
2	Вук Бранковић	заједно са врстама Вук-Јаков	712	17

⁴⁴ За појединости види: К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба I*, 329—330; II 328.

Ред. бр.	Феудалац	Примедба	укупан број примерака	број врста
3	Краљица	удова краља Вукашина	70	2
4	Ђурађ II Стратимировић	заједно са новицем Скадра са именом овог феудалца	42	2
5	Никола Алтомановић		33	3
6	Краљ Марко		30	4
7	Андреаш		26	2
8	Ђурђе I Балшић		22	5
9	Гропа		23	5
10	град Призрен		22	3
11	Стефан Лазаревић	без звања кнеза или деспота (Стеван укључен у Стефан)	12	5
12	Гргур Влковић		12	1
13	Драгаш Дејановић		10	2

Погледајмо шта је утицало на бројност новчаних емисија и шта је условило састављање овакве ранг-листе.

На овој листи, која обухвата феудалце и градове са 10 и више нађених примерака новца, налазе се само крупни великаши, чланови њихових породица, њихови наследници (Стефан Лазаревић и Гргур Влковић) и град Призрен, једна од престоница из времена царства.

Треба подвући и то да су за разлику од кнеза Лазара, који је ковао у целом поменутом периоду, неки од побројаних великаша ковали само неколико година: Никола Алтомановић до свог пада, од 1372—1374 (око 3 године), Ђурађ I Балшић од 1372—1378 (око 7 година), Ђурађ II Стратимировић од 1385—1389 (око 4 године — али су јато ту укључени и новци из периода 1389—1403).

Узмемо ли у обзир да су три Балшића владали један за другим на готово истој територији — у Зети и Приморју — логично би било да се емисије Балшића узму као целина (66 примерака, 8 врста).

Кратки период ковања за време живота кнеза Лазара имали су, по свој прилици, и најстарији синови кнеза Лазара и Вука Бранковића — Стеван Лазаревић и Гргур Влковић.

На дужину ковања новца Вука Бранковића и града Призрена без сумње је утицало и закасњено преузимање Призрена са његовом ковницом од стране Вука Бранковића (1378).

Посебно питање представљају великаши који су признали врховну турску власт — Драгаш Дејановић и краљ Марко са породицом. Њима су Турци, по свој прилици, једнога тренутка сузили, па чак и укинули различита права, па и право ковања новца. Уз то је, по свој прилици, у њиховој области турски новац био у све већој употреби.

Што се тиче самог Драгаша Дејановића, није искључено да је он ковао новац само у раздобљу од 1372. до 1373, од смрти цара Уроша до његовог признања врховне турске власти.

Опсег новчаних емисија краља Марка и његове породице, мерен бројем досад нађених примерака, садржи два изненађења.

Прво, да је број сачуваних примерака краљице, удове краља Вукашина, већи од целокупног сачуваног новца њених синова Марка и Андреаша. Ово би могло да се протумачи на два начина: а) или је она почела да кује обе поменуте врсте много раније, још за живота краља Вукашина, о чему нема других доказа, б) или је она вршила регентску и владарску функцију за време интерегнума и за време владавине краља Марка.

Друго изненађење представља приближно исти број досад нађених примерака краља Марка (30) и Андреаша (26).

Претпоставка да су Марко, који наступа са звањем краља, и Андреаш, који није имао то звање, ковали у исто време, јер су били нека врста савладара, била би заиста смела, али и логична. (Традиција постојања младог краља, престолонаследника).

Из табеле II видимо да су међу новцем свих великаша новчане емисије кнеза Лазара најбројније, како по броју врста (22), тако и по броју сачуваних примерака (831). Одмах за њим долази Вук Бранковић, чије новчане емисије по броју врста (17) и броју сачуваних примерака (712) не заостају много иза емисија кнеза Лазара. Сви осима великаши налазе се далеко иза њих. То показује да су ове две неокујиране обласни средњовековне српске државе сјеварно представљале њен најважнији османијак по својој привредној и робном новчаној активности, као и манифестијама владарских прерогатива, тј. реганих права. То се види и по броју сачуваних повеља које су најбројније код кнеза Лазара.

Новац патријарха, мањих феудалаца и самостални новац Скопља из времена кнеза Лазара нашли смо у збиркама у количинама мањим од 10 примерака:

III ТАБЕЛА — БРОЈНОСТ НАЂЕНОГ НОВЦА КОД ФЕУДАЛАЦА КОД КОИХ ЈЕ САЧУВАНО МАЊЕ ОД 10 ПРИМЕРАКА

Ред. бр.	Број примерака	Феудалац или град	Број врста
1	9	Јаков (самостални новац)	2
2	7	Патријарх (за време Лазара)	2
3	7	Влатко Хранотић	3
4	7	Челник Смил	1

Ред. бр.	Број примерака	Феудалац или град	Број врста
5	4	град Скопље	2
6	2	Балша II Балшић (Скадар)	1
7	1	Драгосав	1
8	1	Риг (слаб и несигуран)	1
9	0	Константин Дејановић (објављен код Љубића)	1

Осврнемо ли се на све сребрне градске новце, коване у раздобљу кнеза Лазара, и изуземо ли Котор, који је тада био под протекторатом других владара, видимо да се они појављују само на делу средњовековне српске државе који није прихватио врховну турску власт. На територији кнеза Лазара обилно су ковани новобрдски динари са његовим именом (3 врсте — 288 примерака — Лазар сл. 43—50). Поред њих налазимо у већем броју скадарске динаре Ђурђа II Страцимировића (1 врста — 27 примерака) и новац Призрена (2 врсте — 20 примерака). Новац Скопља (2 врсте — 4 примерка) и скадарски динар Балше II Балшића (1 врста — 2 примерка) спадају у најређе. (Бакарни фолари, ковани у приморским градовима у овом периоду, имају сасвим другојачији значај).

РАСТУРЕНОСТ НАЂЕНОГ НОВЦА ПО РАЗНИМ ЗБИРКАМА

Ако погледамо број збирки, у којима се јављају новци појединих феудалаца и градова, видимо да се он у потпуности не поклапа са бројношћу нађених примерака. Зато бројност нађених примерака новца појединих феудалаца треба упоређивати са њиховом растуреношћу по збиркама; тек тако се добија права представа о њиховој реткости у односу на постојеће збирке.

IV ТАБЕЛА — КОЛЕКЦИЈСКА РАСТУРЕНОСТ НОВЦА ПОЈЕДИНИХ ВЛАДАРА И ФЕУДАЛАЦА

Ред.	Име владара, феудалаца или града	Број збирки у којима се они јављају	Број нађе- них приме- рака	Број врста	Примедба
1	кнез Лазар	54	829	21	укључујући новобрдске динаре а без врсте Лазар-Вук
2	Вук Бранковић	46	644	16	укључујући врсту Лазар-Вук а без врсте Вук-Јаков и врста којих нема у оставама

Ред. бр.	Име владара, феудалаца или града	Број збирки у којима се они јављају	Број нађених примерака	Број врста	Примедба
3	Краљица	15	70	2	Без врсте краљица Елена
4	Јаков са Вуком на другој страни	14	70	2	
5	Никола Алтомановић	16	33	3	
6	Марко	13	30	4	
7	Гропа	11	23	5	
8	Ђурађ I Балшић	11	22	5	
9	Ђурђе II Страцимировић	10	42	2	заједно са скадар- ским динаром
10	Андреаш	8	26	2	
11	Призрен	8	22	3	
12	Гргур Влковић	5	12	1	
13	челник Смил	5	7	1	
14	патријарх	5	7	2	само врсте коване у време кнеза Лазара
15	Влатко Хранотић	5	7	3	
16	Драгаш Дејановић	4	10	2	
17	Јаков (самосталан)	3	9	2	
18	Скопље	3	4	2	
19	Балша II Балшић	2	2	1	скадарски динар
20	Драгосав	1	1	1	
21	Жупан Риг (?)	1	1	1	сумњиво постоја- ње
22	Константин Дејановић	—	—	1	ниисмо нашли у збиркама

То му је право признавала и српска православна црква, која га је у потпуности подржала и стално, у свим својим списима, повељама, летописима, похвалама и записима једнодушно наглашавала легитимитет Лазареве врховне власти и његову оданост православној цркви.⁵⁷

Ђурађ II Страцимировић, који се у повељи из 1386. назива „самодржавни господин Георг вој зетској и поморској земли“,⁵⁸ око 1386, непосредно после своје женидбе са кћерком кнеза Лазара, признао је Лазареву врховну власт.

Зато се кнез Лазар у повељи цркви св. Ваведенија на Ибру, из 1387, назива „самодржавни господин Ѓељивљем и Поморију“,⁵⁹ а у повељи Дубровчанима са почетка исте године, где се јавља слична формула, изричito се помињу тргови поморски „кои се је владају гospodствами.“⁶⁰

Дакле, нeйосредно ћре Косовске битке извршено је јоновно уједињење Зете и Рашике.

Лазарева политика држања власти у рукама, спречавање ситних вазала да самостално иступају, укључујући његово очевидно супротстављање ковању новца од стране мањих вазалних феудалаца са његове територије, део су већ поменутих стратегијских припрема за борбу против Турака.

Врло је вероватно да из истих стратегијских разлога кнез Лазар није давао отпора Твртковом круницању за краља Срба, Босне и Приморја (1377).⁶¹

Изгледа да је руковођен исцим ћобудама, ше да не би одбио од себе осцале великаше, пресишао да инсистира на царској одежди и круни (како се је ћојављивао на својим старијим новчаним емисијама) и ћочео је да се ћојављује на новцу у власијеском оделу (Лазареве ћоследње новчане емисије).

Стратегијски сличну, али ћо свом односу ћрема мањој власијели, битно различиту политику, водио је Вук Бранковић.

⁵⁷ В. Мошин, *Кнез Лазар — Самодржасац*, Багдала јун—јул 1971, стр. 9.
На истом месту В. Мошин претпоставља да је престо Немањића предат Лазару на неком државном сабору који је одржан „ускоро после Твртковог круницања“, 1377, о којем се нису сачували подаци. Он повезује све то са непризнавањем врховне власти Твртка од стране феудалаца и цркве у Рашкој; сматра да га они нису примили, да „Србија његовом православљу није веровала“ итд.

Дакле, насупрот В. Мошину, који сматра да је око 1375. постојало некакво јединство Рашике и Зете, а да тада, 1386—1387, ове две области „иступају као засебне државне формације“, „са својим самодржавним владарима Лазаром и Ђурђем Страцимировићем Балшићем“, да је то „потпуно ново стање према оном из 1375. године“ (В. Мошин, *Кнез Лазар — Самодржасац*, Багдала, јун—јул 1971, стр. 7) — ми сматрамо да су 1375. и 1386. године (повеља Ђурђа II Страцимиро-

вића) постојале две засебне великашке области, или да су се оне, после женидбе Ђурђа II Страцимировића кћерју кнеза Лазара поново ујединиле, пошто је Ђурађ II признао врховну власт кнеза Лазара, што се види из две касније повеље у којима се Лазар назива владарем Приморја.

⁵⁸ Упореди напомену 19 и текст испред ње.

⁵⁹ С. Новаковић, *Законски сименици српских земаља*, стр. 775—776; С. Димитријевић, *Новчане емисије кнеза Лазара*, напомена 31 и 32 и текст испред њих. Нешто слично налазимо и у повељи кнеза Лазара издатој Дубровчанима, 9. јануара 1387. — Види напомену 20.

⁶⁰а Види напомену 20.

⁶⁰ Формула узета из К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба I*, 320; Упореди „*Краљ Ѓељивљем и Боснјем и Поморију и Западним странама*“ — исти извор II, 341.

Упореди ставове К. Јиречека по том питању (исто, 321, 321—322).

Године 1374. он се јавља као један од корисника поделе територије Николе Алтомановића. Његови каснији напори за проширење сопствене области мањег су обима, али су окретнути према југу. Он је око 1377. успео да узме Скопље, а 1378, после смрти Ђурђа Балшића, преузео је Призрен, којег је дотад овај држao.

Вук Бранковић не тражи савезнике међу господарима околних територија као што то чини кнез Лазар; то препушта Лазару. Он учвршћује везе са својом сопственом властелом, између осталог и тиме што им дозвољава ковање новца са њиховим именом. Док су све остale новчане врсте, на којима се јављају два феудалца, вазал и сизерен, врло ретке (у овом периоду са по два сачувана примерка), од једне новчане врсте са Вуком и Јаковом (сл. 22) сачувано је 68 примерака. Бројност Вукових вазала који кују свој новац, чињеница да он то право даје и својим градовима — Скопљу и Призрену — указује на љопићику љридобијања и љријемања унуђрашињих савезника.

Да је Вук Бранковић усредсредио своје најоре на унуђрашињу љопићику и на односе са својом сопственом властелом, био обузет љопићебама свог сопственог сјановништва, које се служило љирилицом, видимо и то што су све његове новчане емисије и све новчане емисије његових вазала са љириличким најписима.⁶¹

Појава новобрдског динара кнеза Лазара, намењеног дубровачким трговцима који су пословали на његовој територији, ковање његових полудинарских врста, чији су натписи сви до једног латинички, све то указује на посебан Лазарев прилаз Дубровчанима и Приморцима, открива Лазареву политику њиховог придобијања за своје планове.⁶²

Појава латиничких новчаних емисија код кнеза Лазара могла би се повезати и са његовим односом према Приморју, тј. са прихватањем Лазареве врховне власти од стране Ђурђа II Страцимировића.

МЕЂУСОБНО УПОРЕЂЕЊЕ НОВЧАНИХ ВРСТА КОВАНИХ У ВРЕМЕ КНЕЗА ЛАЗАРА

Међусобно упоређење свих новчаних врста кованих у време кнеза Лазара потврђује нека већ изнета запажања, а једновремено указује и на неке нове појаве.

Посјојање шесет љросијаних осамостаљених територија у раздобљу јосле смрти цара Уроша одразило се и на новчаним емисијама тога доба.

Вишередни хоризонтијални свечани најпис, који се љеви љути љојављује на новцу цара Стефана (Душана), у двема његовим бројним врстама, а посебно је љроширен на новцу краља Вукашина, љојављује се код свих великаша који су ковали свој новац на љочијку раздобља које љроучавамо, укључујући и оне који су на неки начин шада делили власи (јородица краља Марка). Њега налазимо на новцу Драгаша, Марка, краљице, Андреаша, Гропе, Николе,

⁶¹ Исту особину имају све новчане емисије са територија краља Марка и Драгаша Дејановића, на којима су свечани вишередни натписи са именом феудалца искључиво писани љирилицом. Једино се на наличју неких врста са територије краља Марка (код краљице и Андреаша, а пре тога код Вукашина) појављују непротумачени латинички натписи, који можда имају везу са

етничком структуром тих крајева. Види наше претпоставке о природи ових натписа: С. Димитријевић, *Нове врсте српског средњовековног новца, Старијар IX—X, 1958—1959*, стр. 153.

⁶² Било би корисно да се ово питање проучи у оквиру целокупног односа кнеза Лазара са Дубровником.

Лазара и Ђурђа I Балшића (сл. 1—2, 7—8, 10—16 и 18; сл. 1, примерак из Cabinet des Medailles de Bibliothèque National у Паризу).

Да новчане врсте са оваквим натписом спадају у најстарије у овом раздобљу видимо по томе што се оне појављују у косовској и кичевској остави.

Напомињемо: 1) Вук Бранковић тада не кује свој новац, пошто се прве његове новчане врсте јављају тек после добијања Призрена и његове ковнице, 1378 (остава из Чуке закопана најраније око 1380); 2) новчане врсте краљице и Андреаша разликују се од бројних врста краља Марка по својој почетној формули — благоверни, тј. благоверна; сличан је случај код Гропе код којег се јавља формула: по милости божјој ... (новац Андреаша и Гропе се видно разликује од новца Марка и по тежини — види табелу IX).

Код свих побројаних великаша који су поделили територију средњовековне српске државе, код Марка, Драгаша, Николе, Ђурђа I и Лазара, сем Вука, који тада не кује новац, и врло ретких изузетака (нпр. један примерак код Марка са натписом Благоверни — који је можда кован у време краља Вукашине, и једне ретке врсте Ђурђа I Балшића чији натпис почиње: „Богом дани ...“), појављује се формула: „**Къ Христъ Бога Благоверни...**“

У то се време једино код кнеза Лазара јавља новац са стиојећом или седећом ћредстивом владара у царској одежди — дивитисиону са лоросом, скитиром и са царском круном, стилем на глави.

Од Ђурђа I Балшића појављује се, на наличју новца, шлем са членком и шлем са вучјом главом. Овај последњи хералдички амблем постаје стална појава на новцу владара Зете и Приморја. После појаве трију његових варијаната у време Ђурђа I Балшића, он ће добити свој коначан облик у време Балше II Балшића (тај се облик појављује и за време Ђурђа II Стракимировића и Балше III).

Код Николе Алтомановића се јавља оригинална врста са двема фигурама, шлемом са членком и натписом Supan Nicola.

На основу тих посебних новчаних врста видимо да у то време само три великаша — Лазар, Никола и Ђурђе I — имају неке посебне ћрећензије. Оне су најизраженије код кнеза Лазара код којег се јављају изразито владарске ознаке; код њега се прво јавља и ћермин самодржасац (1379).

После ликвидације Николе Алтомановића, у време када се власт на територијама средњовековне српске државе ван турске доминације нашла у рукама двају великаша — кнеза Лазара и Ђурђа I Балшића, природно је да су једино они могли да кују нове новчане врсте.

Није искључено да је трећа, новонађена и још необјављена врста Ђурђа I Балшића са шлемом и вучјом главом, кована у периоду од 1374. до 1378. (пошто није нађена ни у косовској ни у кичевској остави). У то су време вероватно коване и неке новчане врсте кнеза Лазара које се јављају у налазу из Чуке, као и неке од оних које нису нађене у оставама.

После 1378, када Вук Бранковић наступа са својим новцем, па све до 1385. (смрт Балше II Балшића), само су кнез Лазар и Вук Бранковић ковали бројне и врло разноврсне новчане врсте (Балша II Балшић кује само једну врло ретку врсту — сл. 19 — два примерка).

Тада се поред лика кнеза Лазара, на његовом сопственом новцу, почeo појављивати и на новцу Вука Бранковића стојећи лик владара са заставом у руци, који је такође у хальини сличној дивитисиону, али увек без лороса, без круне и без икаквог звања, па чак и без назива господин, који се не јавља ни на једној његовој новчаној врсти. На неким, ретким врстама његовог новца јавља се натпис Благоверни Вљкъ, који срећемо само код владара и њихових блиских сродника (Вукашин, краљ без имена, Марко, краљица, Андреаш).

У том периоду је извршена и новчана реформа појавом динара смањене тежине. Смањени динар кнеза Лазара појављује се први пут у остави из Чуке, закопаној најраније око 1380. Што се тиче Вука Бранковића он није ни имао динаре нормалне тежине.

Да бисмо добили потпунији увид у све новчане врсте Вука Бранковића које су коване у време кнеза Лазара поређали смо их по просечној тежини и унели у табелу податке о њиховој појави у оставама.

Ту смо укључили делове остава које смо успели да попишемо.

Црне тачке означавају присуство новчаних врста у оставама код којих нисмо могли да утврдимо бројност.

Кружићи представљају врсте које нису поменуте у наведеном извору о саставу ове оставе (цртеж из Политике). Њихово бројно присуство у предратним збиркама које су разделиле приштинску оставу, као и њихова својеврсна црна корозирана патина показује да су и оне биле заступљене у овој остави.

VI ТАБЕЛА — ПРЕГЛЕД НОВЦА СА ИМЕНОМ ВУКА БРАНКОВИЋА КОЈИ СУ НАЂЕНИ У ОСТАВАМА ИЗ ВРЕМЕНА КНЕЗА ЛАЗАРА

Ред. бр.	Кратки опис једне стране	Чука	Софий- ска	Приши- тинска	Мало Боњин- це	II при- штин- ска	Изме- рен број прим.	Просеч- на те- жина	
1	Име Вука око шлема са член- ком (сл. 6)	вишередни натпис са именом Лазара	2	—	—	—	2	0,85	
2—3	Вук са заставом ан фас или подбочен (сл. 21) — обе врсте	Исус седи	1	●	—	—	1	26	0,82
4	Вук са заставом (ан фас) и име- ном Исуса	Исус седи	—	●	—	—	—	5	0,82
5	Вишередни нат- пис са именом Вука	име Јакова око шлема са член- ком	2	—	—	—	—	1	0,76

Ред. бр.	Кратки опис једне стране друге стране	Чука	Софиј- ска	Приш- тинска	Мало Боњинце	II при- шинска	Изме- рени брoj прим.	Просеч- на те- жина
6	Вук са заставом подбочен (сл. 22) име Јакова око Исуса који седи	31	●	—	—	—	12	0,74
7	вишередни нат- пис са именом Вука	име Вука око шлема са членком	3	—	—	—	2	0,73
8	име Вука са крстом	Исус седи	—	—	●	4	3	21
9	натпис: Влков динар (сл. 23)	Исус седи	—	—	●	2	—	14
10	натпис: Си Влков динар	коњ без јахача	1	—	—	—	—	1
11	Лав са именом Вука око	Исус седи	—	—	●	7	—	12
12	Светац са ка- дионицом и име- ном Вука око	Исус седи	—	—	●	10	—	21
13	Име Вука са крстом и грбом	Исус седи	—	—	—	3	—	4
14	име Вука без крста	Св. Стефан са кадиони- цом	1	—	—	—	—	1
15	монограм Вука	Исус седи	—	—	●	14	—	21
16	име Вука без крста	Исус седи	—	—	●	14	—	14
17	име Вука без крста	Исус стоји, натпис около	—	—	●	56	1	56
18	име Вука без крста	Исус у мандорли	—	—	—	1	—	5

Узмемо ли само новчане врсте код којих смо успели да израчунамо просек од најмање 10 примерака добијамо следећу слику, која у потпуности одговара нашим закључцима о новчаним емисијама кнеза Лазара:

остава	просечна тежина врсте у гр.
Чука	0,82; 0,74
приштинска	0,71; 0,69; 0,63; 0,59; 0,49; 0,48; 0,46

У трећем периоду Лазаревих ковања почели су да се кују, у области кнеза Лазара и Вука Бранковића, по први пут наместо динара од око 1 грама смањени динари од око 0,80 gr., што се види по остави из Чуке.

Код Лазара то су били углавном новобрдски динари.⁶³

Динаре сличне тежине налазимо међу првим емисијама Вука Бранковића. Новчићи првих трију таквих врста (у остави из Чуке), чију смо просечну тежину успели да утврдимо (врсте 2—3 и 6) износи 0,79 gr., дакле исто као и код новобрдских динара кнеза Лазара.

Један усамљени смањени динар Вука Бранковића из ове најстарије Вукове оставе носи натпис „Си динар Влков“ (0,68 gr.), а други бројни динар који је нађен у оставама из Приштине и Малог Боњинца има просечну тежину од 0,69 gr. и носи натпис: „Влков динар“ (сл. 23).

Да ли овај натпис означује скупину динара од 0,80 gr. тежине или динаре чија је тежина мања од новобрдских динара кнеза Лазара, и износи око 0,70 gr. тешко је рећи, јер су примерци из приштинске оставе, који су били мерени, оштећени корозијом, а примерци касније оставе у Малом Боњинцу су могли да имају нешто мању тежину.

У три оставе које садрже новац из последњег, четвртог периода ковања кнеза Лазара — софијској и приштинској остави и из Малог Боњинца — појављују се такозвани Лазареви полудинари са просечном тежином од 0,62 gr.⁶⁴

У приштинској остави, у остави из Малог Боњинца и другој приштинској остави појављује се још лакши Вуков новац. Три најлакше новчане врсте из приштинске оставе (врсте бр. 15—17) имају просечну тежину од 0,47 gr.⁶⁵

⁶³ С. Димитријевић, *Новчане емисије кнеза Лазара*, табела V.

⁶⁴ С. Димитријевић, *Новац кнеза Лазара*, табела на стр. 29—30, 45.

⁶⁵ Просечне тежине новчаних врста Вука Бранковића, које нисмо нашли у побројаним оставама, крећу се у периметрима тежина новчаних врста овога феудалца из времена кнеза Лазара.

Ред. бр.	Врста		Број измерених примерака	Просечна тежина у гр.
	Лице	Наличје		
1	Вук са бильком	Исус седи	5	0,78
2	Вук без крста	Исус седи, натпис око	1	0,43
3	Штит са натписом око	Исус седи	3	0,37
4	Вук без крста — са натписом ЕОПА	Исус седи са натписом око	...	...

Задржимо се на новцу вазала.

У раздобљу од 1378. до 1380. јављају се три заједничке новчане врсте сизерена и вазала, једине које су коване у време кнеза Лазара: једна врста Лазар—Вук и две врсте Вук—Јаков.

Тада се појављују и новобрдски динари кнеза Лазара.

Врло је значајно и то да само кнез Лазар и Вук Бранковић имају заједнички новац са својим вазалима (први са Вуком, а други са Јаковом).

Није искључено да је новчана врста Лазар—Вук прва новчана врста Вука Бранковића (1378) или се појавила у време када је Лазар почeo да се назива самодржцем (прва појава у повељи из 1379).

Самостални новац йојединих вазала и градова Вука Бранковића појављује се тек крајем девете деценије, негде пре Косовску битку.

Самостални новац Скопља нађен је тек у приштинској остави, у једној од последњих остава закопаној пре Косовске битке.

Самостални новац патријарха, члника Смила, Јакова и града Призрена нађен је тек у остави из Малог Боњинца, закопаној негде на самом почетку владе кнеза Стефана Лазаревића.

Новац Гргура Влковића нађен је у другој приштинској остави, закопаној почетком владе кнеза Стефана Лазаревића.

Новац Влатка и Драгосава није нађен у оставама.

Опште особине самосталног новца Вукових вазала је њихово име дато у два реда без икаквих допунских формула или звања (једино се код Смила појављује натпис у падежу — Смилов — ваљда динар; а код Влатка у два примера непротумачених умањених натписа иза имена).

Укупна количина самосталног новца, коју су ковали вазали и градови Вука Бранковића, није била велика. Упоредимо ли укупан број њихових примерака са укупним бројем осталих новчаних врста са његове територије, видимо да је новац његових вазала и градова сачињавао само 7,3% те количине.

VII ТАБЕЛА — БРОЈНИ ОДНОСИ ОСНОВНИХ СКУПИНА НОВЦА КОВАНОГ НА ТЕРИТОРИЈИ ВУКА БРАНКОВИЋА У РАЗДОБЉУ КНЕЗА ЛАЗАРА

Скупина новца	Укупан број сачуваних примерака	Процент укупног новца са територије Вука Бранковића	Број врста
Новац са именом Вука Бранковића и новац његовог наследника Гргура Влковића	728	92,74	20
Самостални новац вазала и градова	57	7,26	13
Укупно	785	100	33

Што се тиче њихове просечне тежине, њу смо услед незнатног броја сачуваних и измерених примерака добили груписањем новчаних врста појединих вазала и градова Вука Бранковића и његовог наследника. Она се креће од 0,60 до 0,43 грама.

VIII ТАБЕЛА — ПРОСЕЧНЕ ТЕЖИНЕ НОВЦА ВАЗАЛА И ГРАДОВА ВУКА БРАНКОВИЋА

Вазал или град Вука Бранковића	Број измерених примерака	Просечна тежина
Скопље	5	0,60
Драгосав	1	0,57
Челник Смил	5	0,54
Гргур Влковић	3	0,54
Влатко	6	0,51
Патријарх	7	0,49
Јаков (самостални новац)	6	0,47
Призрен	17	0,43

Све су ове новчане врсте лакше од Лазаревих полудинара (просек 0,62 gr) кованих у четвртом, тј. последњем периоду Лазаревих ковања. Док се неке од њих (нпр: Скопље) приближују том просеку друге су најсличније најлакшим врстама Вука Бранковића (просечна тежина од 0,47 gr.), зато их и називамо у овом раду мали новац.

Да бисмо добили увид у тежинску разноликост новчаних врста, кованих на територији кнеза Лазара и Вука Бранковића, приступили смо изради упоредне табеле новчаних врста груписаних по тежини.

Пре но што смо то учинили, осврнули смо се на новац осталих крупних феудалаца, узимајући само у обзир новчане врсте код којих смо успели да израчунамо тежину од око 10 примерака најмање.

IX ТАБЕЛА — ТЕЖИНА НОВЦА КРУПНИХ ФЕУДАЛАЦА ЛАЗАРЕВА РАЗДОБЉА (БЕЗ НОВЦА ЛАЗАРА И ВУКА)

Ред. бр.	Феудалац	Шта је узето	Број измерених примерака	Просечна те- жина у гр.
1	Никола Алтомановић	врста са Исусом који седи	16	1.—
2	Ђурађ I Балшић	врста са шлемом и вучјом главом окренутом десно	10	0,99
3	Ђурађ II Страцимировић	скадарски динар	20	1,11
4	Драгаш Дејановић	обе врсте заједно	9	0,92
5	краљ Марко	Исус стоји	13	1,16
6	краљ Марко	Исус седи	10	1,11
7	краљица	најчешћа врста без нат- писа око Исуса	19	0,99
8	Andreash	најчешћа врста — без нат- писа око Исуса	14	0,86
9	Гропа	свих 5 врста заједно	16	0,80

Напомињемо да у ову табелу нисмо унели, услед малог броја измерених примерака, динар Ђурђа II Стракимировића са светим Лауренцијусом чија је тежина слична тежини његовог скадарског динара (5 примерака 1,13 gr.).

Дакле, од феудалаца са ове табеле најбоље динаре по тежини имали су краљ Марко и Ђурђе II Стракимировић.

Никола Алтомановић, Ђурађ I Балшић, краљица, па и Драгаш Дејановић (чији је новац најслабији) имали су само динаре од око 1 грама.

Динари Андреаша и Гропе могу се уврстити у смањене динаре, чија појава представља посебну новчану јединицу.

Из табеле IX видимо да су новчане врсте губиле на тежини само на територији кнеза Лазара и Вука Бранковића.

Насујроћи њима, новац Балшића задржao је своју стабилност (што се тиче новца краља Марка и краљице, он је по свој прилици кован само у почетном периоду раздобља које проучавамо, те се зато не може упоређивати са променама на новцу кнеза Лазара. Сличан је случај са новцем Драгаша Дејановића).

Пређимо на разматрање велике шароликости новчаних врста на територији кнеза Лазара и Вука Бранковића.

Х ТАБЕЛА — РАЗНЕ НОВЧАНЕ ВРСТЕ НА ТЕРИТОРИЈИ КНЕЗА ЛАЗАРА И ВУКА БРАНКОВИЋА

(Док су код ова два феудалца узимане само новчане врсте чији смо просек успели да израчунамо, код њихових вазала новчане врсте су груписане. У загради је број измерених примерака)

Ред. бр.	Феудалац или град	Динари нормалне тежине ко- вани у I и II периоду Лазаревих ковања	За 20% смањени динари III периода Лазаревих ковања	Новчане врсте са тежином од око 0,70 gr.	Новчане врсте са тежином од око 0,60 gr.	Новчане врсте са тежином од око 0,50 gr.	Новчане врсте са тежином од око 0,40 gr.
1	Лазар	0,96 (23) 1.— (10) 1,04 (60) 1,05 (10) 0,96 (20)	0,75 (13) 0,80 (29) — — —	0,68 (18) 0,65 (12) 0,67 (10)	0,59 (24)	—	—
2	Вук	—	0,82 (26)	0,74 (13) 0,71 (21) 0,69 (14)	0,63 (12) 0,59 (21)	0,49 (21) 0,48 (14) 0,46 (56)	—
3	Скопље	—	—	—	0,60 (5)	—	—
4	Драгосав	—	—	—	0,57 (1)	—	—
5	Гргур	—	—	—	—	0,54 (3)	—
6	Влатко	—	—	—	—	0,51 (6)	—
7	патријарх	—	—	—	—	0,49 (7)	—
8	Јаков (са- мостални)	—	—	—	—	0,47 (6)	—
9	Град Призрен	—	—	—	—	—	0,43 (17)

Из табеле X видимо да мање новчане врсте, са изузетком смањеног динара за 20% не представљају дивизионарни новац у тачно одређеном односу према главној новчаној јединици. (Можда треба напустити и термин Лазаревих полудинара.) *Све су то, у сушави, инфлациони новци.*

На основу упоређења тежине новца кованог на територији кнеза Лазара и Вука Бранковића, дошли смо до следећег закључка:

Појава смањених динара кнеза Лазара и Вука Бранковића у остави из Чуке (трећи период Лазаревог ковања), са просечном тежином од око 0,80 gr., може се објаснити појавом нове новчане јединице смањеног динара, тј. новобрдског динара кнеза Лазара.

Појава Вукових динара од око 0,70 gr. и 0,60 gr.; тзв. Лазареви полудинари од око 0,62 gr., који су ковани као једини Лазарев новац у четвртом, последњем периоду његових ковања; Вукова врста од око 0,47 gr. и по тежини сличне новчане врсте његових вазала и градова у периоду пре Косовске битке, указују на појаву инфлационог новца, који је у унуђрашињем промету вероватно био у употреби намеснице новчане јединице, динара од око 1 грама, односно намеснице смањеног динара од око 0,80 грама.

Појава овог инфлационог новца, узећа у целини, указује да је на територији кнеза Лазара и Вука Бранковића у раздобљу пре Косовске битке постојала велика претереносност привреде трошковима наоружања.

Постојање оваквог инфлационог новца допринело је увећању броја новчаних врста код кнеза Лазара и Вука Бранковића у односу на бројност новчаних врста других великаша.

Сва наша изучавања новчаних односа у време кнеза Лазара показују да су емисиона политика кнеза Лазара и Вука Бранковића, њихов однос према ковању новца од српане њихове власнице, као и целокућно новчарство њихових земаља, били у постуности зависни од према ових двају великаша за борбу са Турцима.⁶⁶

⁶⁶ Примерке приказане на сликама фотографисао је С. Димитријевић. Снимци су увеличани око

9 пута у односу на оригинал, тј. један дужински сантиметар претворен је у три.

LA MONNAIE DU PRINCE LAZAR COMPAREE A LA MONNAIE DES AUTRES PRINCES REGENTS DE PROVINCES

SERGIJE DIMITRIJEVIĆ

Le prince Lazar a frappé sa monnaie entre les batailles de Marica et de Kosovo (de 1371 à 1389). Aussi étions nous obligés de définir toutes les émissions des divers seigneurs féodaux, de monnaie frappée à cette époque. Le critère fondamental qui nous servit à cet effet, était la présence de ces diverses monnaies dans sept dépôts du temps du prince Lazare. C'est ainsi que nous avons trouvé 22 souverains, seigneurs féodaux ou villes dont l'argent entre en considération.

L'analyse du relevé mentionné montre qu'il y avait à l'époque deux rangs de seigneurs féodaux. Les premiers régnait sur de vastes provinces (Lazar, Marko, les Balšić, Nikola Altomanović, Dragaš Dejanović et Vuk Branković). Des autres étaient leurs parents ou leurs vassaux (la reine, Andreaš, Gropa, Grgur Vlković, Vlatko Hranotić, čelnik Smil, Dragosav, Jakov, etc.). Mentionnons encore les villes de leur territoire (Skoplje, Prizren) de même que le patriarche qui jouissait de prérogatives particulières.

Les grands seigneurs féodaux régnait au début de la période étudiée (1371—1389) sur six provinces distinctes. Après 1374 leur nombre se réduit à cinq. Sur ces grands territoires des seigneurs féodaux apparaissent aussi des monnaies frappées par les membres de la dynastie régnante, par des seigneurs féodaux moins importants et des villes, mais sans aucune régularité. Vuk Branković en avait huit, Marco trois, Lazar et Dragaš chacun un seul. Sur la liste relevant les seigneurs féodaux et les villes dont plus de dix exemplaires de monnaie furent trouvés on ne rencontre que de grands seigneurs, les membres de leurs familles, leurs héritiers et la ville de Prizren, l'une des capitales de l'époque impériale. *Parmi les émissions des monnaies frappées par les grands seigneurs, celles du prince Lazar sont les plus nombreuses (831 pièces de 22 espèces différentes), Vuk Branković vient tout de suite après lui (712 pièces de 17 espèces).* Tous les autres seigneurs féodaux ne les suivent que de très loin. Cela nous prouve que ces deux régions non-occupées de l'Etat médiéval serbe, constituaient réellement ses dernières parties, importantes par leur activité économique et leurs échanges. La monnaie municipale en argent n'est apparue que dans la partie de l'Etat médiéval serbe qui ne s'était pas soumise à la suzeraineté ottomane. *Les casques et les boucliers, les deux signes héraldiques principaux, n'apparaissent que sur la monnaie des seigneurs qui n'avaient pas reconnu la suzeraineté turque.* *Les casques n'apparaissent que chez les souverains, les grands seigneurs et les membres de leurs familles particulièrement sur la monnaie qui exprime le rapport de suzeraineté.* On ne les retrouve pas sur la menue monnaie frappée par les petits féodaux.

Le prince Lazar, qui, sur son territoire avait trois ateliers de frappe (Novo Brdo, Rudnik et Plana), ne s'en sert que pour frapper sa monnaie à lui, celle de son fils Stefan (sans titre princier) et la monnaie de Novo Brdo portant son effigie, son titre et son nom. Il ne permet à aucun de ses vassaux de frapper leur propre monnaie. Il ne fait qu'une seule exception en faveur de son beau-frère, le puissant seigneur Vuk Branković. Les émissions de monnaies issues sur les territoires du prince Lazar et de Vuk Branković forment les 87,8% de toutes les émissions de l'époque. Ces fréquentes émissions monétaires doivent aussi être comprises à partir des processus politiques qui se sont déroulés sur le territoire de l'Etat médiéval serbe qui ne s'était pas soumis à la suzeraineté ottomane. Aussi la politique de l'émission monétaire doit elle être considérée aussi comme une mesure préalable en vue de la résistance à l'invasion turque. L'apparition du dinar du prince Lazar frappé à Novo Brdo et destiné aux marchands de Raguse, comme aussi

la frappe de ses diverses pièces d'un demi dinar dont toutes les inscriptions sont en caractères latins, montrent les intentions politiques du prince Lazare qui désirait les rallier à ses plans.

Ressemblante par sa stratégie, mais différente par ses rapports qualitatifs était la politique de Vuk Branković envers les petits seigneurs. Il ne s'efforce pas de se faire des alliés dans les territoires environnants. Il renforce les liens avec ses propres vassaux, leur permettant, entre autres, de frapper de la monnaie à leur propre nom dans son atelier de Prizren. Le grand nombre des vassaux de Vuk qui frappaient leur propre monnaie, et le fait qu'il octroie le même droit à ses villes de Skoplje et de Prizren, font preuve de *sa politique de ralliement et de mobilisation des forces alliées de l'intérieur du pays.*

Pendant la troisième période de la frappe de la monnaie de Lazar, on commença à frapper sur les territoires de Lazar et de Vuk à la place des dinars d'un poids d'environ 1 gramme, des dinars plus légers d'environ 0,80 gr.

Dans les dépôts provenant de la dernière période de frappe de la monnaie de Lazar, apparaît même une monnaie de 0,62 gr. Les trois espèces de monnaie les plus légères, frappées par Vuk et trouvées dans le dépôt de Priština, ont un poids moyen de 0,47 gr. La monnaie frappée de façon indépendante par les vassaux et les villes de Vuk Branković, font leur apparition à la veille de la bataille de Kosovo. Cette monnaie gravite entre 0,60 et 0,43 grammes. Les pièces de monnaie perdaient de leur poids exclusivement sur les territoires du prince Lazar et de Vuk Branković. *Tout ceci nous signale l'inflation monétaire (dans le trafic interne on se servait probablement de cette monnaie diminuée à la place du vieux dinar d'environ 1 gramme) causée par les grandes charges imposées à l'économie par l'armement.*

СЛ. 1 — ДИНАР КНЕЗА ЛАЗАРА, КОВАН У НОВОМ БРДУ ИЛИ РУДНИКУ

СЛ. 2 — ДИНАР КНЕЗА ЛАЗАРА, КОВАН У ОХРИДУ

СЛ. 3 — ДИНАР КНЕЗА ЛАЗАРА, КОВАН У НОВОМ БРДУ ИЛИ РУДНИКУ

ТАБЛА II

СЛ. 4 — ПОЛУДИНАР КНЕЗА ЛАЗАРА СА ШЛЕМОМ, КОВАН У НОВОМ БРДУ ИЛИ РУДНИКУ

СЛ. 5 — СМАЊЕНИ ДИНАР НОВОГ БРДА СА ЛИКОМ КНЕЗА ЛАЗАРА, КОВАН У НОВОМ БРДУ

СЛ. 6 — СМАЊЕНИ ДИНАР КНЕЗА ЛАЗАРА И ЊЕГОВОГ ВАЗАЛА ВУКА БРАНКОВИЋА, КОВАН ВЕРОВАТНО У ПРИЗРЕНУ

СЛ. 7 — ДИНАР ЖУПАНА НИКОЛЕ АЛТОМАНОВИЋА, КОВАН ВЕРОВАТНО У РУДНИКУ

СЛ. 8 — ДИНАР ЖУПАНА НИКОЛЕ АЛТОМАНОВИЋА, КОВАН У ОХРИДУ

СЛ. 9 — ДИНАР ЖУПАНА НИКОЛЕ АЛТОМАНОВИЋА, КОВАН У РУДНИКУ

ТАБЛА IV

СЛ. 10 — ДИНАР КРАЉА МАРКА ВУКАШИНОВИЋА, КОВАН У ОХРИДУ

СЛ. 11 — ДИНАР КРАЉА МАРКА ВУКАШИНОВИЋА, КОВАН У ОХРИДУ

СЛ. 12 — ДИНАР КРАЉИЦЕ, УДОВЕ КРАЉА ВУКАШИНА, КОВАН У ОХРИДУ

СЛ. 13 — ДИНАР АНДРЕАША ВУКАШИНОВИЋА, КОВАН У ОХРИДУ

СЛ. 14 — ДИНАР ЖУПАНА АНДРИЈЕ ГРОПЕ ГОСПОДИНА ОХРИДА, КОВАН У ОХРИДУ

СЛ. 15 — ДИНАР ДЕСПОТА ДРАГАША ДЕЈАНОВИЋА, КОВАН У ОХРИДУ

ТАБЛА VI

СЛ. 16 — ДИНАР ДЕСПОТА ДРАГАША ДЕЈАНОВИЋА, ВЕРОВАТНО КОВАН У ОХРИДУ

СЛ. 17 — ДИНАР ЂУРЂА I БАЛШИЋА, КОВАН У ПРИЗРЕНУ ИЛИ У НЕКОЈ ЛАЗАРЕВОЈ КОВНИЦИ

СЛ. 18 — ДИНАР ЂУРЂА I БАЛШИЋА, КОВАН У ПРИЗРЕНУ

СЛ. 19 — СКАДАРСКИ ДИНАР БАЛШЕ II БАЛШИЋА, КОВАН У СКАДРУ

СЛ. 20 — ДИНАР ЂУРЂЕ II СТРАЦИМИРОВИЋА

СЛ. 21 — СМАЊЕНИ ДИНАР ВУКА БРАНКОВИЋА, КОВАН У ПРИЗРЕНУ

ТАБЛА VIII

СЛ. 22 — СМАЊЕНИ ДИНАР ВУКА БРАНКОВИЋА И ЊЕГОВОГ ВАЗАЛА ЈАКОВА, КОВАН У ПРИЗРЕНУ

СЛ. 23 — СМАЊЕНИ ДИНАР ВУКА БРАНКОВИЋА, ТЗВ. ВУКОВ ДИНАР, КОВАН У ПРИЗРЕНУ

СЛ. 24 — МАЛИ НОВАЦ ЧЕЛНИКА СМИЛА, КОВАН У ПРИЗРЕНУ

СЛ. 25 — МАЛИ НОВАЦ ДРАГОСАВА ПРИБИШИЋА, КОВАН У ПРИЗРЕНУ

СЛ. 26 — МАЛИ НОВАЦ ЈАКОВА, КОВАН У ПРИЗРЕНУ

СЛ. 27 — МАЛИ НОВАЦ ПРИЗРЕНА, КОВАН У ПРИЗРЕНУ

ТАБЛА X

СЛ. 28 — МАЛИ НОВАЦ СКОПЉА, КОВАН У ПРИЗРЕНУ ИЛИ СКОПЉУ

СЛ. 29 — МАЛИ НОВАЦ ГРГУРА ВЛКОВИЋА, ВУКОВОГ СИНА И НАСЛЕДНИКА, КОВАН У ПРИЗРЕНУ

СЛ. 30 — МАЛИ НОВАЦ СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА, ЛАЗАРЕВОГ СИНА И НАСЛЕДНИКА (ИЗ ВРЕМЕНА КАД НИЈЕ ИМАО ЗВАЊЕ КНЕЗА), КОВАН У НЕКОЈ ЛАЗАРЕВОЈ КОВНИЦИ